

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

แนวความคิดเรื่องเสรีภาพในปรัชญาของฌอง-ปอล ซาทร์ ถือว่าเสรีภาพเป็นพื้นฐานของมนุษย์ มนุษย์ คือ เสรีภาพ และผลของการกระทำจะสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็ตาม ก็ไม่ได้เป็นมาตรวัดเสรีภาพ เพราะว่าเสรีภาพมิได้หมายถึงสัมฤทธิ์ผลของการตัดสินใจว่าเราเลือกทำสิ่งนี้แล้ว ต้องทำสำเร็จ เสรีภาพอยู่ที่ความสามารถในการตัดสินใจเลือกต่างหาก กล่าวคือ มนุษย์นั้นไม่มีอะไรที่มีความจริงแท้แน่นอนตายตัวทั้งสิ้น นอกจากความมีอิสระเสรีภาพทางจิตใจ และมนุษย์ทุกคนเกิดมาพร้อมกับเสรีภาพและความรับผิดชอบตั้งแต่เกิด ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของตนเองเป็นหลักว่า ต้องการเป็นอะไร อย่างไร และแค่ไหน นั่นเอง ไม่ได้อาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ลึกลับที่ไหนมาช่วยในเรื่องต่างๆ (อเทวนิยม) มนุษย์เป็นผู้กำหนด เป็นผู้เลือก และเป็นผู้ต้องรับผิดชอบต่อ การเลือกที่จะเป็นอย่างนั้นของตน ไม่ว่าผลที่ได้รับนั้นจะเป็นอย่างไรก็ตาม ดังนั้น ปรัชญาเกี่ยวกับเสรีภาพตามทัศนะของซาทร์นั้น นับว่ามีประโยชน์ถ้ารู้จักนำมาประยุกต์ใช้ เนื่องจากว่า ซาทร์กล่าวถึงสภาพความเป็นมนุษย์โดยแท้จริง มีทั้งสุขและทุกข์ ทั้งสูงส่งและต่ำช้า และความสามารถของมนุษย์เป็นสำคัญ ความสุข ความสำเร็จต่างๆ มิใช่ได้มาด้วยการบงการบงสร้างอันอ่อนแอ แต่ทุกสิ่งเหล่านั้น มนุษย์ได้มาด้วยความขยันหมั่นเพียรตามที่ตนปรารถนา มนุษย์ต่างหากเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิต โชคลาภ ความดี ความสุขให้แก่ตนเองรวมทั้งสังคมประเทศและทั้งโลก ทั้งนี้ไม่มีธรรมชาติที่ดี หรือชั่วติดตัวมนุษย์มาเลย มนุษย์จะเป็นคนดีมีคุณค่าหรือเลวทรามต่ำช้าก็ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจที่ตนเลือกเอง ลงมือกระทำ และการรับผิดชอบต่ออันใหญ่หลวง ทั้งต่อตนเองต่อผู้อื่นและต่อโลกที่เราอยู่อาศัยร่วมกัน ดังนั้น อิสรภาพหรือเสรีภาพที่จะใช้ชีวิตตามทัศนะของซาทร์นั้น สรุปแล้ว ก็คือสาระสำคัญของความเป็นมนุษย์ ทัศนะเกี่ยวกับเสรีภาพของซาทร์นั้นมีประโยชน์ต่อสังคมในด้านต่างๆ เช่น ต่อด้านการทำสงคราม การเอาโรคเอาเปรียบกันทางธุรกิจ เป็นต้น แต่ก็มุ่งสนองความอยากความต้องการที่เกิดขึ้น กล่าวได้ว่า ลัทธิอัตถิภาวนิยมของซาทร์ สร้างปรัชญาขึ้นเพื่อค้นหาความจริง สนใจใคร่รู้ในเรื่องรอบๆ ตัวด้วยปัญญาในขอบข่ายของปรัชญา แต่ปรัชญาของซาทร์ก็นับได้ว่าได้พยายามที่จะเสนอโลกทัศน์อีกแนวทางหนึ่งเพื่อให้มนุษย์ได้เลือกปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพของชีวิตมนุษย์ให้สมบูรณ์ทุกแง่มุมเท่าที่จะทำได้

อเทวนิยมแบบซาทร์เป็นการเน้นความสำคัญของมนุษย์แต่อย่างเดียวก็นั่นเอง พระเจ้าไม่มีอิทธิพลเหนือมนุษย์ใดๆ ทั้งสิ้น แม้พระเจ้ามีอยู่แต่ก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะอธิบายความคิด

เกี่ยวกับเสรีภาพ ชาร์ตร์ได้แยกวันต์ออกเป็น ๒ อย่าง คือ วันต์ในตนเอง กับวันต์สำหรับตนเอง วันต์ในตนเอง ก็คือ วันต์ของสิ่งของวัตถุต่างๆ ซึ่งปราศจากความสำนึก ส่วนวันต์สำหรับตนเอง คือ มนุษย์ผู้มีมโนธรรม มีสติสัมปชัญญะ มีความสำนึก แต่ในมนุษย์นั้นมีวันต์ทั้งสองรูปแบบปนกันอยู่ บางครั้งมนุษย์ก็ดำเนินชีวิตแบบวันต์ในตนเอง คือ ดำเนินชีวิตโดยปราศจากการรู้จัก ดังนั้น มนุษย์จะมีเสรีภาพได้ โดยการแยกวันต์ในตนเองออกจากวันต์เพื่อตนเองเสียก่อน ปรัชญาของลัทธิอัตถิภาวนิยมในเรื่องเสรีภาพตามทัศนะของชาร์ตร์นี้ เป็นปรัชญาที่สนใจในตัวของมนุษย์มากกว่าสิ่งอื่นใด เน้นความสำคัญของมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล ซึ่งมีลักษณะเด่นเฉพาะของแต่ละคน แต่ในปัจจุบันมนุษย์กำลังสูญเสียเสรีภาพ สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งประเด็นนี้ เป็นเรื่องที่เราควรพิจารณาตามว่า มนุษย์ในปัจจุบันตามทัศนะของชาร์ตร์มีสภาพเป็นอย่างไรที่กล่าวอ้างจริงหรือไม่ หากเป็นจริง เราควรปรับปรุงแก้ไขวิถีชีวิตของเราได้อย่างไร เพราะว่า การใช้เสรีภาพของมนุษย์ คือ การชี้วัดความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์

แนวคิดเรื่องเสรีภาพ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เริ่มต้นจากหลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ว่าชีวิตของมนุษย์นั้นเกิดจากองค์ประกอบหลายๆ อย่างมาประชุมกันขึ้น และเป็นอยู่ท่ามกลางปัจจัยภายนอกที่เรียกว่าสิ่งแวดล้อมจำนวนมาก ความดำรงอยู่ของชีวิตอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ และเหตุปัจจัยต่าง ๆ เหล่านั้น ชีวิตมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยมีจุดหมาย และจุดหมายก็มีสิ่งที่มีติดมากับชีวิต แต่เป็นสิ่งที่กำหนดให้แก่ชีวิต การศึกษาและปฏิบัติตนตามแนวทางที่ถูกต้อง ก็คือ การพยายามแสวงหาจุดหมายให้แก่ชีวิตนั่นก็คือ เสรีภาพ มีหลักคำสอนแบบอเทวนิยม (Atheism) เพราะ ไม่มีแนวคิดหรือหลักการคำสั่งสอนให้เชื่อว่าพระเจ้า (God) เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง และผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ ดังนั้น หลักคำสอนต่างๆ ทางพุทธปรัชญาจึงมีลักษณะที่มุ่งตรงไปยังตัวของมนุษย์ ให้ความสำคัญโดยการสนับสนุนเรื่องการเข้าถึงและการใช้เสรีภาพโดยตรง ดังคำที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นต้น และหลักเสรีภาพที่แท้จริงนั้น ก็คือ ละเว้นความชั่ว ประกอบแต่คุณงามความดี พร้อมทั้งลงมือปฏิบัติฝึกจิตใจให้สะอาด ปราศจากความโลภ ความโกรธ และความหลงภายในกรอบแห่งไตรสิกขา ซึ่งขยายไปสู่หลักธรรมหมวดอื่นๆ ตามมาหลายประการ ทั้งนี้ก็เพราะหลักธรรมทางพุทธปรัชญามีความสอดคล้องสัมพันธ์กันดุจลูกโซ่นั้นเอง เมื่อสามารถปฏิบัติได้ก็ย่อมสามารถ เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นเสรีภาพสูงสุดที่มวลมนุษย์ควรเข้าถึง

จากการศึกษาแนวความคิดเรื่องเสรีภาพของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) แสดงให้เห็นถึงเสรีภาพที่แท้จริงในหมู่มวลมนุษยชาติ เป็นเสรีภาพที่มุ่งส่งเสริมการพัฒนาปัจเจกภาพของบุคคลที่เกื้อกูลทั้งระบบชีวิตส่วนตัว ส่วนรวมและสรรพสิ่งที่แวดล้อม หลักคำสอนเรื่องเสรีภาพนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของชีวิต และการแก้ไขปัญหาของชีวิตบนพื้นฐานของ

หลักมัชฌิมาปฏิปทา ที่ย้ำถึงการกระทำที่สอดคล้องกันระหว่างกาย วาจา และใจบนพื้นฐานแห่งความดี หรือตามเส้นแห่งความถูกต้อง กล่าวคือ เริ่มที่สื่อแห่งการกระทำ (ทวาร) การกระทำ (กรรม) และคุณภาพของการกระทำ เพื่อเข้าถึงเสรีภาพที่แท้จริง

สรุปแนวคิดเรื่องเสรีภาพของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เน้นที่ตัวบุคคลเป็นสำคัญ เพราะว่าการที่จะพัฒนาสิ่งใดก็ตามจะต้องเริ่มจากพัฒนาที่ตัวของคนก่อนเสมอ ภายใต้อำนาจ ๔ ด้านของเสรีภาพ ได้แก่ ทางกาย จิตใจ สังคม และปัญญา ซึ่งชี้ให้ทราบว่า ศาสตร์ต่างๆ อันเป็นวิทยาการทั้งหลายทางโลกล้วนเกิดขึ้นมาเพื่อนำมนุษย์ไปสู่โลกภายนอก อันปรากฏในรูปของอำนาจ ชื่อเสียง ทรัพย์สินเงินทอง รวมทั้งการควบคุมสรรพสิ่งไว้ในตนเองเป็นที่สุด ส่วนศาสตร์ทางพุทธปรัชญา เมื่อว่าจะมีหลักธรรมคำสอนอยู่มากมายหลายหมวดหมู่ก็ตาม แต่ก็สามารถรวมลงในกายและจิตได้ทั้งหมด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า มีหลักคำสอนที่พยายามให้มนุษย์กลับเข้าสู่ความมนุษย์ด้วยตนเองพร้อมทั้งให้หลักปฏิบัติเกี่ยวกับเสรีภาพต่างๆ (ไตรสิกขา) ให้เกิดคุณประโยชน์ทั้งตนเอง คนอื่นและสังคมส่วนรวม ยิ่งศึกษาปฏิบัติมากเท่าไรก็ยิ่งกลับเข้าสู่กาย จิตของตนตลอดจนเกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงมากขึ้น

เปรียบเทียบแนวคิดเสรีภาพของฌอง-ปอล ซาทร์ กับของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พอประมวลได้ว่า ฌอง-ปอล ซาทร์ เน้นคุณค่าของความเป็นปัจเจกบุคคล เน้นความหมายของการดำรงอยู่ของมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล (human being's existence) เพื่อให้เกิดความกล้าหาญที่จะแสดงภาวะแห่งตนในฐานะเป็นบุคคลออกมาให้ประจักษ์ด้วยตน เพื่อตนเอง ดังนั้น อัตถิภาวนิยมของซาทร์ ก็คือ มนุษยนิยมนั่นเอง มนุษย์จึงมีใช่ก้อนหิน (a stone) ที่มีแค่การเป็นอยู่ (is) แต่มนุษย์มีจิตสำนึกรู้ในการดำรงอยู่ของตนด้วยความรับผิดชอบ (responsibility) ซึ่งหมายถึง ความรับผิดชอบต่อทางเลือกของตนเอง ด้วยการกระทำที่ไม่หลอกลวงตนเอง (self-deception) และไม่ติดยึดอยู่กับศรัทธาที่ผิดๆ เพราะมนุษย์ คือ เสรีภาพ และเสรีภาพเป็นคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดของความเป็นมนุษย์

ทางด้านทัศนะเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นั้น ตั้งอยู่บนฐานของหลักธรรมคำสอนแห่งการแสวงหา การปฏิบัติและการนำไปใช้ซึ่งเสรีภาพทางกาย ทางวาจาและทางจิตใจ จัดเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนที่เน้นย้ำถึงความหมายอยู่ในตัวที่มุ่งสู่การปฏิบัติของมวลมนุษย์ที่แท้จริง ดังนั้น หลักการเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญา จึงหมายถึง ศักยภาพของบุคคล ความสามารถด้านการเลือกกระทำ ตัดสินใจ ผลของการกระทำที่สนับสนุนเสรีภาพทุกด้าน อย่างไรก็ดี หลักไตรสิกขา ถือได้ว่าเป็นภาพรวมของเสรีภาพและการใช้เสรีภาพที่สามารถนำมาพัฒนาปัจเจกภาพของบุคคลได้ในทุกๆ ด้าน แต่พุทธปรัชญาถือว่า เสรีภาพที่สูงสุดของชีวิตมนุษย์ คือ พระนิพพาน เพราะมีความจริงภายในตัวเอง ไม่อาศัยวัตถุ เหตุปัจจัยหรือสิ่งภายนอกใดๆ

มากำหนดให้ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุคนะนั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟโลกนี้ โลกหน้าพระจันทร์ และพระอาทิตย์ทั้งสองย่อมไม่มีในอายุคนนั้น ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวกล่าวซึ่งอายคนนั้นว่า เป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจุติ เป็นการอุปบัติ อายุคนนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไปหาอารมณ์มิได้นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ แสดงถึงจุดยืนหรือเป้าหมายของเสรีภาพทางพุทธปรัชญาได้เป็นอย่างดีว่า พุทธปรัชญามีหลักการสอนให้มนุษย์เราพยายามฝึกฝนใช้เสรีภาพเริ่มจากระดับต้นจนถึงระดับสูงสุดให้ได้ เพราะเสรีภาพนี้แล คือ ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่มวลมนุษย์จำต้องตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของเสรีภาพที่แท้จริง กล่าวได้ว่า การศึกษาปฏิบัติเพื่อแสวงหาเสรีภาพในทัศนะพุทธปรัชญานั้น มิใช่การศึกษาปฏิบัติและแสวงหาเพื่อสนองความอยากรู้หรือเพื่อสร้างทฤษฎีของตัวเองขึ้นมา หากแต่เป็นการศึกษาปฏิบัติเพื่อแสวงหาเสรีภาพที่มุ่งเข้าถึงความจริงของชีวิต นั่นก็คือ เพื่อที่จะก่อให้เกิดวิชา หรือ เพื่อความรู้แจ้งอันจะทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงไปได้ บรรลุถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มีเสรีภาพที่ยาวคงในโลกในการแสดงออกทุกด้าน พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เชื่อในสิ่งที่มีเหตุผล โดยใช้สติปัญญาไตร่ตรองให้รอบคอบ รวมทั้งคำนึงถึงกฎเกณฑ์ ระเบียบ ข้อบังคับของสังคม จึงเท่ากับให้มีและให้ใช้เสรีภาพภายใต้กรอบของศีลธรรม รวมทั้งต้องเคารพกฎหมายของบ้านเมืองด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อมองภาพรวมแล้ว แต่ละบุคคลแม้มีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกันออกไป การใช้เสรีภาพของมนุษย์ยังต้องให้ความสำคัญกับหลักการ และเหตุผลมากกว่าตัวบุคคล ซึ่งชาร์ตส์ก็เชื่อว่า มนุษย์สามารถสร้างโลกให้เป็นดังที่เขาคิด สามารถจัดชีวิตได้ตามที่เลือก และให้ตัวเองมีบทบาทที่จะทำหรือจะเป็นอะไรก็ได้ในสังคม แต่สิ่งที่ทุกคนจะต้องคำนึงถึง ก็คือ การที่ตนเองเลือก ก็เท่ากับว่าเลือกเผื่อคนอื่น คิดเผื่อคนอื่นด้วย การใช้เสรีภาพที่อยู่ในขอบเขตอันเหมาะสมกับบทบาทของตนจึงเป็นสิ่งที่ควรกระทำ

ทั้งแนวคิดทางปรัชญาของชาร์ตส์และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ระบบทางสังคมที่ดีต้องไม่ริดรอนเสรีภาพของบุคคล แต่ควรจะเป็นการส่งเสริมเสรีภาพมากกว่า ส่วนระบบของสังคมที่ปิดกั้นเสรีภาพไม่สามารถพัฒนาให้ประเทศเจริญรุ่งเรืองได้อย่างแท้จริง ชาร์ตส์เห็นว่า เมื่อคนเราตระหนักว่าตนเองมีเสรีภาพย่อมเห็นความสำคัญของเสรีภาพของผู้อื่นด้วย ดังนั้น เมื่อถูกริดรอนเสรีภาพ การต่อสู้เพื่อให้มีเสรีภาพจึงเป็นเรื่องที่เหมาะสม ในชีวิตของชาร์ตส์ได้ใช้วิธีการที่ไม่รุนแรงในการต่อสู้เพื่อเสรีภาพของประชาชนเช่น การเขียนหนังสือโจมตีลัทธิทางการเมืองที่ริดรอนเสรีภาพ พุทธปรัชญามองประเด็นนี้ว่าวิธีการใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหามิใช่วิธีการที่ถูกต้อง วิธีการแก้ปัญหาที่ดีจึงต้องใช้คุณธรรมกับปัญญามาแก้ปัญหา ในการเรียกร้องเสรีภาพเพื่อรักษาความถูกต้องก็เช่นกัน ควรใช้คุณธรรมโดยมีปัญญากำกับจึงจะถูกต้องและชอบธรรม ในขณะที่ชาร์ตส์มิได้เสนอวิธีการพัฒนาระบบสังคมโดยใช้

เสรีภาพอย่างเป็นรูปธรรม แต่พุทธปรัชญามีแนวคิดไว้อย่างชัดเจนว่า เสรีภาพที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยก็คือ เสรีภาพในการให้โอกาสและแบ่งปัน ซึ่งจะทำให้ทุกคนมีโอกาสนำเอาส่วนที่ดีที่มีอยู่ในตนเองมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้อย่างเต็มที่ เพราะเมื่อเสรีภาพเป็นองค์ประกอบและเป็นเครื่องมือที่สำคัญของประชาธิปไตย เป็นช่องทางที่ดีที่สุดที่จะนำภูมิปัญญาของบุคคลออกมาใช้ บุคคลย่อมต้องใช้เสรีภาพอย่างมีเหตุผล อันเป็นการแสดงถึงสิ่งที่เกิดจากภูมิปัญญา หากบุคคลใช้เสรีภาพเพียงเพื่อเป็นการระบายอารมณ์ เสรีภาพอาจเป็นเพียงแค่ช่องทางสนองตัณหา และนั่นก็หมายความว่า เป็นการนำมาซึ่งความล้มเหลวของระบบสังคมแบบประชาธิปไตย

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษาแนวความคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของฌอง-ปอล ซาทร์ กับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ผ่านมา ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเสรีภาพสำหรับมวลมนุษยชาติว่า เป็นแนวคิดที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาของชีวิต และจัดระเบียบทางสังคมได้อย่างดีเยี่ยม แต่ในปัจจุบันเรื่องเสรีภาพกำลังสวนทางกับจุดมุ่งหมายของความเป็นมนุษย์ ต่างคนต่างอ้างเสรีภาพ ทั้งๆ ที่ไม่อาจเรียกว่าเป็นเสรีภาพได้เลย และมีแต่จะกระตุ้นและตอบสนองต่อกิเลสมากกว่าจะช่วยสร้างเสรีภาพที่แท้จริง ทำให้ชีวิตของมวลมนุษย์อยู่ภายใต้อำนาจวัตถุมากกว่าที่จะทำให้รอด ให้เย็น มีอิสรภาพเสรีภาพ และกำลังเป็นอุปสรรคอย่างใหญ่หลวงต่อการที่มนุษย์จะก้าวไปถึงอารยธรรมใหม่ในโลกที่มนุษย์ สังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีความกลมกลืน สมานฉันท์และสันติสุขอย่างแท้จริง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้แนวคิดสอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่สนับสนุนเสรีภาพไม่เปลี่ยนแปลง การมองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ชักนำมนุษย์ให้ไปสู่วิถีทางแห่งเสรีภาพโดยไม่เลือกชนชั้น วรรณะ เพศ หรือวัย และแม้แต่คนต่างชาติ ต่างภาษา ศาสนา หากเข้ามาศึกษาและปฏิบัติตามหลักการดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมจะได้รับผลเช่นเดียวกัน การมองหลักการดำเนินชีวิตผ่านมุมมองของศาสนาที่เกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ รวมทั้งยอมรับว่าโลกภายนอกมีอยู่จริง และชี้แนวทางให้แก่มวลมนุษย์ไปสู่อิสรภาพ สันติภาพ ความสงบเย็น และความสุขจึงเป็นสิ่งดึงดูดให้ชาวโลกหันมาศึกษาและทำความเข้าใจได้ไม่ยาก แน่แน่นอนว่าหลักปฏิบัติที่เป็นกฎเกณฑ์ วินัยบางส่วนอาจจะกระทำตามได้ยาก เพราะเป็นสิ่งที่สวนกระแสกับความปรารถนาของมนุษย์ อันเนื่องมาจากมนุษย์นั้นมักมีกิเลส มีความต้องการต่าง ๆ อย่างไม่มี ที่สิ้นสุด แต่ช่วงเวลาที่ผ่านมาก็พิสูจน์ได้ว่า ธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้มิได้เป็นสิ่งเลื่อนลอย พระองค์ได้ทรงพิสูจน์ด้วยพระองค์เองให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ของผู้ก้าวล่วงสู่เสรีภาพที่แท้จริง หลักจริยธรรมที่ทรงปัญญาดีไว้สามารถก่อให้เกิดผลต่อผู้ปฏิบัติให้เจริญก้าวหน้า และจรรโลงสังคมให้สงบสุขได้ยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน นโยบายที่สังคมและรัฐควรมี คือการ สนับสนุนอย่างเป็นระบบด้านการแสดงออกเกี่ยวกับ เสรีภาพและความประพฤติดของคนในสังคม ให้อยู่ในกรอบและขอบเขตของตนเองอย่างเหมาะสม ไม่ล่วงล้ำสิทธิของกันและกัน

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการพิจารณาเสรีภาพตามแนวพุทธศาสนาเถรวาทในลักษณะต่าง ๆ เพราะความจำกัดด้านสติปัญญาและด้วยขอบเขตแห่งการศึกษา ด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจทำให้ผู้วิจัยสามารถศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพได้ในทุกแง่มุม ดังนั้น เพื่อเป็นแนวทางแก่ผู้สนใจที่จะทำการวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องนี้ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงเสนอแนะหัวข้อของการทำวิจัยไว้ ดังนี้

- ๑) เปรียบเทียบความสุขในทัศนะของปรัชญาอัตถิภาวนิยมกับพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๒) เปรียบเทียบปรัชญาการศึกษาของลัทธิอัตถิภาวนิยมกับพุทธศาสนา ในแง่มุมต่างๆ เพื่อนำไปปฏิบัติอย่างเหมาะสมในสังคม
- ๓) เปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ในทัศนะของลัทธิอัตถิภาวนิยมกับพุทธปรัชญา เถรวาท และพุทธศาสนามหายาน